

PREMSA I IDENTITAT NACIONAL: LA LLUMANERA DE NOVA YORK (1874-1881)

LLUÍS COSTA
Universitat de Girona

Resum

La hipòtesi de treball d'aquest article defensa que *La Llumanera de Nova York* –publicació catalana editada a Nova York en l'últim quart del segle XIX– va servir com a instrument de cohesió que va enfortir la identitat dels emigrants catalans distribuïts de manera desigual al llarg de tot el continent americà. *La Llumanera de Nova York* contribuï a la promoció de la cultura catalana i actuà com a corretja de transmissió de notícies entre Amèrica i Catalunya. Diversos intel·lectuals i escriptors gironins participaren activament en el vessant cultural de la publicació de Nova York.

Paraules clau

Cultura, burgesia, periodisme, Catalunya, Nova York.

Abstract

The working hypothesis of this article is that a publication produced by Catalans in New York in the last quarter of the nineteenth century served as a cohesive instrument that strengthened the identity of the Catalan migrants distributed unevenly throughout the entire American continent at the time. La Llumanera de Nova York contributed to the promotion of Catalan culture and news flowing between America and Catalonia. Some intellectuals and writers from Girona actively participated in the cultural side of the publication of New York.

Keywords

Culture, bourgeoisie, journalism, Catalonia, New York.

INTRODUCCIÓ

La hipòtesi de treball del present article parteix de la base que l'edició d'una publicació a Nova York, en el darrer quart del segle XIX, per part de catalans, va servir com a instrument de cohesió i de reforçament de

Quadre número 1: Delegacions de *La Lluanera de Nova York* al continent americà.

la identitat del col·lectiu d'emigrants de Catalunya distribuïts, de manera irregular, per tot el conjunt del continent americà. *La Lluanera de Nova York* va contribuir a la difusió de la cultura catalana i a la circulació de

notícies entre Amèrica i Catalunya. Cuba fou el mercat prioritari d'aquesta publicació, atès l'elevat nombre d'emigrants catalans que residien a l'illa. Ens proposem demostrar que *La Lluanera de Nova York* serà un referent, un autèntic punt de trobada de la colònia catalana a Cuba. Es tracta d'un intent prou consistent de disposar d'una publicació *exterior*, que volia ser plataforma simultània d'una àmplia generació de gent de l'interior i de l'exterior que havia de satisfer requisits molt variats: des dels estrictament informatius i de xarxa d'intercanvis, fins als de l'establiment de punts de vista i d'opinió sobre la política espanyola a Cuba, i la demanda d'una modernització de formes de vida a Barcelona i al conjunt de Catalunya. Els missatges i cartes que publica *La Lluanera* ens permeten defensar la idea que el periòdic volia potenciar els sentiments identitaris entre la colònia cubana i novaiorquesa dels catalans. La correspondència personal, privada i discreta, podia cobrir l'àmbit de les relacions personals. La correspondència, concebuda per ser publicada, contribuïa a teixir complicitats entre una gent que era lluny del país d'origen però s'hi sentia lligada. La llengua podia actuar de codi de reconeixement, mentre que la revista era una plataforma regular disponible de revisió d'identificacions. A banda de les tradicionals, aquesta deuria ser una de les raons principals de la continuïtat de *La Lluanera* fins al 1881.

Des d'una perspectiva gironina, cal dir que diversos intel·lectuals, escriptors i lletraferits gironins participaren activament en el vessant cultural de la publicació novaiorquesa.

La intensa tasca de conscienciació i sensibilització que exercí *La Lluanera* va permetre que, molts anys després de la seva desaparició, la premsa cubana manifestés un coneixement inusual de la realitat i les aspiracions de Catalunya. No afirmem pas que el periòdic català s'hagués proposat, de bell antuvi, plantejar-se una funció didàctica, però, sens dubte, creiem que a banda de cohesionar l'emigració catalana, va ajudar a propagar el coneixement de Catalunya a Cuba.

FONTS I METODOLOGIA

Les fonts hemerogràfiques, tant catalanes com cubanes, han estat molt importants per bastir de coneixement la nostra recerca. Evidentment, el mateix periòdic, *La Lluanera*, ha estat una de les fonts prioritàries de

Quadre número 2: Delegacions de *La Lluanera de Nova York* als EUA.

la recerca.¹ Amb tot, la no-conservació del seu arxiu ha debilitat moltes possibilitats de coneixement. S'ha recorregut a alguna escadussera font oral –com ara Manuel Cusachs Corredor, descendent del dibuixant Felip Cusachs, peça clau en l'engranatge de *La Lluanera*–; als escrits personals d'alguns col·laboradors del periòdic, conservats a la Biblioteca Arús de Barcelona; a la documentació privada d'algun emigrant, i a fonts bibliogràfiques.

És important remarcar, d'entrada, la dificultat per localitzar algunes fonts –d'altra banda, de dubtosa fiabilitat– que haurien estat indispensables per certificar amb més precisió aspectes notables de la recerca: el nombre de catalans que residien als EUA en aquella època i l'estructura empresarial del periòdic. Hem de lamentar la manca de censos fiables pel que fa al nombre de catalans emigrats als EUA al segle XIX, i fins i tot tenim dades molt imprecises en relació amb el conjunt dels emigrants espanyols. En tot cas, disposem d'unes xifres que ens poden oferir algunes referències. Així, la població espanyola a Nova York i Brooklyn era el 1870 de 682 emigrants, i deu anys

¹ Existeixen dos instruments que faciliten molt la consulta: una edició en facsímil del periòdic; Joaquim Molas i Joan Matabosch (1987; i la versió digital del conjunt de tots els números que es van publicar (<http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/llumNY>).

més tard, el 1880, de 1.048.² A partir d'aquí, es pot especular amb el nombre de catalans. Si considerem que aproximadament Catalunya constituïa poc més del 10% del total de la població espanyola³ i que era una zona de gran tradició migratòria per tal d'expandir els seus mercats, podríem estimar que a Nova York hi residien entre 150 i 200 catalans.⁴ Xifra realment irrisòria si la comparem, per exemple, amb el nombre de catalans que residien, l'any 1878, a l'Havana: 5.000,⁵ mentre que en el conjunt de Cuba eren, el 1880, 9.092, que corresponien al 6,8% del total dels espanyols.⁶

Resulta molt complicat establir una aproximació al nombre de persones que parlaven la llengua espanyola als EUA durant les darreres dècades del segle XIX, per bé que podem prendre com a referència l'edició de publicacions periòdiques en llengua espanyola als EUA. Segons les investigacions de Mercedes Caballer, durant el darrer quart del segle dinovè s'editaven als EUA 200 publicacions en espanyol, a més d'unes 1.000 en altres llengües diferents de l'anglès (dirigides als indis americans i als emigrants alemanys, xinesos, escandinaus i italians). James F. Shearer fa referència a unes 250 publicacions en llengua espanyola, un nombre similar al que indica Chamberlain.⁷ En català només s'editava una única publicació en tots els EUA –*La Llumanera*–, però, és clar, l'idioma únicament el parlaven en tot el món al voltant d'un milió i mig de persones.

Els emigrats catalans en terres americanes manifestaren una clara tendència a organitzar-se en agrupacions de caràcter ètnic. A Cuba, més enllà de la Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña, crearen molts altres centres i entitats. És lògic pensar que els objectius inicials i concrets

² Font: USA, Department of the Interior Census Office. *Compendium of the Eleventh Census: 1890*. Washington, government Office, 1892-1897. Molt posteriorment, l'any 1920, i segons Moisés Llordén (1992), pàg. 13, als EUA, per una població de més de 105 milions d'habitants hi residien 49.247 espanyols.

³ Segons censos oficials del 1900, Espanya tenia 18.616.000 habitants, dels quals 1.652.000 eren catalans.

⁴ En un estudi de cas que hem realitzat, el del municipi de Begur (Girona), i a través de la consulta dels fons notariais conservats a l'Arxiu Comarcal de la Bisbal d'Empordà, podem certificar que els habitants d'aquell municipi que emigraren als EUA es traslladaren majoritàriament a Nova Orleans. Naturalment, la quantitat és poc significativa, atès que la destinació americana prioritària fou l'illa de Cuba.

⁵ Dada extreta de les actes de la Sociedad de Beneficencia de Naturales de Cataluña. Una còpia digitalitzada dels fons d'aquesta Societat es conserva a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Els originals es guarden a la seu de la Societat a la ciutat de l'Havana.

⁶ Joan Ferran Oliva (2009), pàg. 30.

⁷ Mercedes Caballer (2003); James F. Shearer (1954); V.A. Chamberlin e I.A. Schulman (1976).

d'aquests emigrats per organitzar-se responia a la seva voluntat d'afavorir les relacions personals entre els individus d'un mateix grup ètnic.⁸ Sens dubte, i segons la nostra hipòtesi, un dels principals objectius del periòdic era interrelacionar el col·lectiu dels catalans a través de la difusió dels seus interessos i activitats.

En relació amb l'estructura del projecte periodístic cal manifestar, de bell antuvi, que es caracteritzava per la feblesa empresarial, per bé que el context social de l'emigració li obria remarcables oportunitats que procurà aprofitar Artur Cuyàs. El projecte periodístic de *La Llumanera* fou ideat a partir d'un plantejament realista i coherent, que contemplava les necessitats informatives d'un subconjunt col·lectiu d'emigrats estesos per gairebé tot el conjunt del continent americà, alhora que s'organitzava sota la inspiració dels models de premsa més moderns que imperaven, sobretot, en el món anglosaxó. Amb tot, cal ser mesurats i considerar, malgrat el que hem dit, les dificultats del mercat i la feblesa empresarial. És molt difícil arribar a establir xifres de difusió de *La Llumanera de Nova York* sense disposar del seu arxiu i, per tant, sense poder determinar les dades de tiratge ni el nombre de subscriptors. Si ens atenem a les dades que disposem, i que majoritàriament les elaborem i interpretem a partir d'informacions col·laterals que ofereixen el mateix periòdic i altres fonts, podem afirmar que la difusió era relativament elevada, i, en conseqüència, el tiratge devia ser prou notable. D'altra banda, hem investigat els intercanvis que mantenia *La Llumanera* amb altres publicacions periòdiques, i podem afirmar que a banda de les quatre capitals de província de Catalunya –Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona– *La Llumanera* arribava a municipis catalans com ara Mataró, Badalona, Vilanova i la Geltrú, Sant Feliu de Guíxols, Vilassar de Mar i Reus, així com a la redacció de periòdics de Madrid i de l'Havana.

És evident que amb aquestes informacions, i les que més endavant comentarem sobre els seus agents comercials, no podem precisar les dades exactes del tiratge i la difusió –cal dir que aquests són els aspectes més desconeguts de la premsa catalana del darrer quart del segle XIX–, però sí que podem establir alguna aproximació, sobretot si procurem fer un exercici comparatiu amb algun periòdic català de l'època, del qual disposem, en aquest sentit, de més informació. Així, el *Diari Català*, publicat a Barcelona, feia un tiratge, en aquells anys i segons l'investigador Josep M. Figueres,

⁸ Moisés Llordén (1992), pàg. 10 i següents.

d'uns 3.000 exemplars.⁹ A començament del segle XX, el periòdic més important de la ciutat de Girona, *El Autonomista*, de periodicitat setmanal, feia un tiratge d'uns 600 exemplars.¹⁰ D'acord amb les nostres investigacions, i atenent que l'estructura de *La Llumanera* se situaria entre els dos periòdics esmentats, considerem de manera estimativa que el tiratge de *La Llumanera* podria oscil·lar entre els 1.500 i els 2.000 exemplars.¹¹

La nostra anàlisi ens permet constatar una evidència: la distribució de *La Llumanera* era, des del punt de vista de l'extensió, molt potent. Un altra cosa seria interrelacionar aquesta realitat amb el nombre d'exemplars que es trametien a cada punt de distribució. Però no disposem d'aquesta informació. No hem localitzat cap font arxivística relativa a l'impost del timbre, fet que hauria pogut aportar pistes que ajudessin a aproximar-nos al coneixement del tiratge. És evident que aquesta font acostumava a ser poc consistent. Les empreses periodístiques acostumaven a ser molt poc explícites a l'hora d'oferir dades sobre els tiratges dels seus diaris, “*esgrimiendo argumentos como la confidencialidad de los datos, la importancia de la 'calidad' de la audiencia sobre la cantidad e incluso afirmando que tales datos sólo iban a confundir al anunciante y que, en su propio interés, no debía conocerlos*”.¹² Ja sabem que una de les grans raons per no difondre la informació del tiratge era de caràcter impositiu, és a dir, s'intentava ocultar una part del negoci a fi i efecte d'estalviar-se el pagament d'impostos. En aquest sentit, i a partir de la consulta del mateix periòdic, hem de convenir que *La Llumanera* va mantenir una actitud molt críptica.

LA LLUMANERA DE NOVA YORK, DIARI MODERN

El primer número de *La Llumanera de Nova York* veia la llum el mes de novembre de 1874. El projecte era certament complicat: editar un diari en català a Nova York, amb voluntat d'incidir en un col·lectiu de potencials lectors que estaven distribuïts per terres americanes i, al mateix temps, convertir-se

⁹ Josep M. Figueres (1999), pàg. 161.

¹⁰ Lluís Costa (2000).

¹¹ Recordem que només a l'Havana l'any 1878 hi residien 5.000 catalans. En aquesta ciutat la incidència de *La Llumanera* era notable, malgrat les reiterades queixes del seu agent comercial, que reclamava més implicació dels catalans en el projecte periodístic.

¹² Raúl Eguizábal (1998), pàg. 180.

El diari expressa el sentiment i la ideologia del seu creador, Artur Cuyàs, un personatge molt representatiu de l'emigració catalana –essencialment burgesia– que s'envolta d'uns col·laboradors molt compromesos amb la cultura catalana. Malgrat tot, la idea Cuyàs no era construir un pont entre la cultura catalana i l'americana, la seva voluntat es limitava a “contribuir a guardar viu el record de la terra en els cors dels catalans que estan escampats per les Amèriques”.¹⁴

Artur Cuyàs Armengol era un periodista nascut a Barcelona l'any 1845, i tot i tenir una formació molt humanística –era també filòleg, escriptor i compositor–, molt aviat –tot just després d'acabar els seus estudis superiors a Barcelona– va ser reclamat pel seu pare per traslladar-se als EUA, on residirà quaranta anys, per treballar en els negocis comercials de la família. Malgrat la seva dedicació professional en el món del comerç, Cuyàs participava en la redacció de diversos periòdics nord-americans i col·laborava, a partir de la segona meitat dels anys seixanta, en publicacions editades tant a la Península com l'illa de Cuba. Un germà d'Artur Cuyàs, Antoni, va estar una temporada establert a Filadèlfia.

Juntament amb Cuyàs, el nucli dur de la redacció de *La Lluanera de Nova York* estava constituït pel dibuixant Felip Cusachs i l'escriptor i periodista Rossend Arús, que residia a Barcelona, des d'on enviava els seus textos. La resta de la redacció estava formada per un notable grup de col·laboradors, bàsicament escriptors, més que periodistes professionals, i també per un conjunt de lectors interessats en la transmissió de notícies i informacions que podien afectar el seu entorn més immediat, com podien ser els emigrats a Cuba, que enviaven de manera espontània escrits seus a la redacció del diari. De tota manera, i això demostra una voluntat de grandesa periodística, el diari es va preocupar de teixir una estructura de corresponals repartits entre diverses ciutats del món, i especialment de Cuba.

L'anàlisi detallada dels continguts de *La Lluanera de Nova York* aporta prou elements per comprendre la relació entre els catalans residents a Cuba, als EUA i a Espanya. Així mateix, ofereix llum al tema de la projecció en terres americanes, l'esperit de la Renaixença i les seves derivacions, tant en el camp cultural com en el polític, en què l'expressió ideològica es manifestava

¹⁴ *Epistolari d'en Milà i Fontanals*, correspondència recollida i anotada per L. Nicolau d'Olwer. 1932: 149-150.

amb una gamma variada de propostes que anaven des d'un tradicionalisme recalitrant a un federalisme amb propostes innovadores. *La Llumanera* pot servir com a marc d'anàlisi, donada la seva condició d'instrument de transmissió de coneixement.

Per potenciar la seva difusió, *La Llumanera* va crear, des del primer moment, una estructura constituïda per agents de caràcter comercial repartits per Nova York, Filadèlfia, Nova Orleans, Mobile (Alabama), l'Havana, Matanzas, Londres i Barcelona. A cap de quatre mesos de la seva aparició, *La Llumanera* estenia la seva xarxa d'agents comercials a Cuba, a les poblacions de Matanzas, Cárdenas, Cienfuegos, Sagua, Colom, Guanajay i Jovellanos (província de Matanzas). És evident que l'illa de Cuba era el mercat potencial de lectors més important. A més de les ciutats esmentades, als EUA s'hi van afegir Baltimore, Charleston, Pensacola, l'Ilion, Pascagoula, Washington i San Francisco. Un temps més tard, trobem agents en altres països americans: Puerto Rico (Mayaguez); Mèxic (Ciutat de Mèxic); Veneçuela (Puerto Cabello); Colòmbia, el Brasil (Rio de Janeiro), Guatemala i el Perú (Lima). En l'últim quart del segle XIX, disposar d'un quadre d'agents tan ampli, que vetllaran per la difusió del diari –i en molts casos per l'existència de redactors-corresponsals–, oferia una pàtina de modernitat al projecte. Fins i tot, el diari obre la possibilitat al fet que altres agents potencials es postulïn per cobrir més punts geogràfics.

Observem que les delegacions de *La Llumanera* estan distribuïdes en bona part del continent americà, tot i que són significatives les absències de l'Argentina i de Xile (quadre núm. 1), mentre que als EUA hi ha una evident concentració de delegacions a la costa est, especialment a l'entorn de Nova York i Nova Orleans, amb la significativa representació a la costa oest de la ciutat de San Francisco (quadre núm. 2). El mes d'agost de 1876 *La Llumanera* presenta una extensa xarxa d'agents distribuïts per tota la geografia cubana (quadre núm. 3). L'agent principal estava establert a l'Havana –al carrer O'Relly, 91–, era Miquel Alorda –propietari de la llibreria L'Enciclopèdia– a l'Havana, mentre que la resta eren delegacions ocupades per subagents i estaven constituïdes per les següents poblacions: Matanzas, Cárdenas, Cienfuegos, Santiago de Cuba, Sagua la Grande, Guanabacoa, Manzanillo, Port-au-Prince, Gibara, Colón, Nuevitas, Santa Clara, Guanajay, Santiago de les Vegas, Pineda del Río, Bahía Honda, Las Vueltas, Bejucal, Puentes Grandes, Batabanó, Güira de Melena, San Juan y Martínez i San José de las Lajas.

PARTICIPACIÓ GIRONINA EN EL PROJECTE CULTURAL

Ja hem apuntat que un dels objectius de *La Lluanera* era recollir i difondre les manifestacions literàries que s'anaven generant al voltant del moviment de la Renaixença. La densitat cultural dels continguts del periòdic era molt remarcable, i es corresponien plenament amb les múltiples iniciatives endegades pel mateix periòdic. Des de l'homenatge a Josep Anselm Clavé fins a la reivindicació del record dels grans prohoms de la cultura catalana expressada en forma de la construcció de monuments que embellissin la ciutat de Barcelona.¹⁵ A començament de l'any 1877 informen de diverses cartes que han rebut d'alguns catalanistes en el sentit de promoure la fundació a Barcelona d'una Acadèmia de la Llengua Catalana "*pera que sia lo tribunal que dirimeixi tots los plets gramaticals de la nostra parla y fisce por medi d'un Diccionari y d'una Gramática las reglas fundamentals de la llengua d'Ausias March, d'Aribau y d'En Vicens García*". Aquest tema seria tractat en altres ocasions pel periòdic, fent especial atenció als moviments que es produïen a Barcelona en aquest sentit. L'agost de 1878 *La Lluanera* insistia en la necessitat d'unificar criteris lingüístics: "*Allunyats nosaltres de la nostra terra, no ens creyem prou competents pera judicar eixa qüestió; pero interessats en la renaixensa y grandesa de Catalunya, podém cumplir la obligació qu' ens imposa lo nostre patriotisme de dir lo nostre parer, per humil qu' aquet sia, sense por de que s'ens acuse de presunció ni de que s'ens atribuïen pretencions que no tenim. Que la creació d'un cos que sia autoritat per tots reconeguda en qüestions de llenguatje es una necessitat, no cal pas esforsarse molt en demostrarho*".

El compromís en favor de la llengua catalana de *La Lluanera* era inequívoc, no en va expressava el lícit orgull de ser la primera publicació periòdica en aquest idioma que s'editava als EUA. Reproduïm, per la seva càrrega simbòlica, el text en forma de diàleg que acompanya la il·lustració de la portada del primer número, en què es pot observar un pagès català, el senyor Ambrós, llegint el periòdic i mentre conversa amb l'Oncle Sam:

¹⁵ En alguna ocasió el periòdic s'endinsa en un cert espai de contradicció, sobretot quan defensa amb vehemència figures de la literatura castellana. És molt significativa la implicació dels principals responsables de *La Lluanera* en el projecte d'erigir un monument, en el Central Park de Nova York, a Cervantes. A tal efecte es crea una Comissió General, presidida pel ministre d'Espanya a Washington, Antoni Mantilla, i on Artur Cuyàs ocupa una vicepresidència i Felip Cusachs una vocalia.

“Oncle Sam: Quin dimoni de llengua és aqueixa.

Senyor Ambrós: Catalá, home ¿que no ho coneix?

Oncle Sam: Catalá; ¿y que es axó?

Senyor Ambrós: ¡Com axó! Parle ab més respecte, que es la llengua universal.

Oncle Sam: No, home, la llengua universal es lo inglés, puix se parla en la Inglaterra, los Estats Units, la Índia, la Austrália y part del África, só es las cinch parts del món.

Senyor Ambrós: Fugi d'aquí. ¿Que'm vol pintar San Cristófol nano, vosté? Diguem: ¿se publica á Espanya cap periódich en inglés?

Oncle Sam: No, señó.

Senyor Ambrós: Doncs aquí en té un en català que's publica á Nova York”.

El foment de la cultura catalana es definia a partir dels itineraris geogràfics proposats des d'un primer moment per *La Lluçanera*. Barcelona era, naturalment, el punt de creació i irradiació d'una manera d'entendre culturalment el país, Nova York podia ajudar a interpretar el fenomen i donar-lo a conèixer a altres cultures –en definitiva, obrir la cultura catalana al món– i l'Havana esdevenia un escenari perfecte per implementar unes manifestacions culturals que tenien en el fenomen migratori un elevat contingent de potencials consumidors.

La Lluçanera impulsava moltes iniciatives, però sobretot, tal com correspon a un mitjà de comunicació, se'n feia ressò, transmetia la informació i podia ajudar a crear corrents d'opinió favorables a l'expansió cultural catalana. Quan explicava la notícia, en el seu número del mes de febrer de 1877, que el dia 21 de gener anterior s'havia inaugurat a l'Havana un teatre sota els auspicis d'un destacat membre de la burgesia catalana, Joaquim Payret, ho feia amb una triple intenció: enaltir el protagonisme de la seva classe social, destacar el paper de la cultura en el context de la cohesió social i recordar la necessitat de posar fi al moviment independentista cubà.

El fet d'editar un periòdic en català als EUA ja representava per si mateix una declaració de principis. Malgrat la convergència d'interessos de la burgesia catalana i el govern espanyol a l'hora de mantenir el domini colonial, hem de convenir que sovintejaren les reaccions de diversos sectors oposats a qualsevol manifestació de catalanitat. És molt significativa una carta datada a Barcelona el 3 de gener de 1877 en què es narra la iracunda reacció d'un ciutadà de Barcelona pel fet de publicar-se un periòdic català a milers de quilòmetres de Catalunya:

Esos catalanes estan poseidos de un orgullo insultante: vea V. a quién se le ocurre ir á fundar un periódico en Nueva York! Solo esto cabe en la mollera de los catalanes. ¿Piensan acaso que en los Estados Unidos han de leer sus paparruchas escritas en griego? Ellos siempre son los primeros en meter bulla; siempre los verá usted formar en primera línea para llamar la atención; siempre salen con su geriponza en el habla, con su barretina en el traje, con sus tradiciones en la historia, como si los demás no hablaran, no vistieran, ó no tuvieran hechos notables en la historia de su país respectivo. Calle V. hombre, calle V. si esto ya es empalagoso. Si yo fuera árbitro del mando de España, pronto les daría gusto: les borraría del escudo de armas, y les dejaría que se gobernarán a su placer”.

La *Llumanera* tenia la virtut que progressivament anava disposant de més reputació en els àmbits culturals de Catalunya, la qual cosa propiciava noves sol·licituds de col·laboració. En una carta, datada el 12 de desembre de 1876 a Girona, l'erudit i literat gironí Joan B. Ferrer descrivia el considerable esplendor cultural existent en aquells moments a la ciutat de Girona, amb una flamant publicació cultural –la *Revista de Gerona*– i una consolidada Associació Literària, alhora que proposava endegar una estreta col·laboració amb *La Llumanera*: “[...] *Molt senyor meu: suscriptor constant de la Llumanera, com també alguns altres amichs de aquesta ciutat, temps ha teniam lo projecte de dirigirnos á vosté oferentli nostra col·laboració, desitjosos de que lo notable de nostra provincia en moviment literari, sie sabut per nostras paysans de enllá lo Atlántich, per mdei de las civiltsadoras y entussiasistas planas dde la Revista que vosté tan dignament dirigeix*”. En la mateixa carta, Joan B. Ferrer –que en els següents números ja publica els seus poemes al periòdic editat a Nova York– intenta justificar que la *Revista de Gerona* fos publicada en castellà, en el sentit que afirma que ha estat fundada responent a l'esperit literari imperant a Girona, “*i com al manifestarse al públich ha degut tenirse present que las manifestacions d'eix esperit eran ja en lo idioma oficial ó castellà*”. Es proposa com a col·laborador, també, el dibuixant olotí Josep Berga.

En l'òrbita dels periodistes i literats gironins, cal destacar la col·laboració a *La Llumanera* d'Artur Vinardell i Roig, una de les trajectòries més destacades i prolífiques de la història de la premsa gironina, que presenta, sens dubte, uns trets molt particulars, ja que es tracta del periodista gironí que visqué l'exili més llarg a causa d'una pena imposada per un suposat delictes d'impremta.

D'altra banda, aquesta circumstància va facilitar que Vinardell es convertís en un destacat corresponçal de premsa a l'estranger.¹⁶

Un altre col·laborador gironí il·lustre fou Albert de Quintana i Combis, nascut a Torroella de Montgrí el 1834. A banda d'una remarcable activitat literària, –guanyador de premis en diversos Jocs Florals– la seva trajectòria política fou intensa. Afiliat al partit fusionista, fou en diverses ocasions diputat a les Corts, senador per Girona, governador civil d'Ossa, intendent general de Finances a Cuba i delegat del govern a les exposicions universals de Viena (1873) i París (1878). Precisament, per la seva condició de delegat a l'Exposició Universal de París, *La Lluanera* sol·licità el mes de febrer de 1878 la col·laboració periodística de Quintana i inaugurà una secció específica, “Cartes de París”: “*Desitjosos de proporcionar als lectors de La Lluanera una pintura exacta y feta de ma mestra, de la gran Exposició internacional que ha de celebrarse cinq mesos en Paris y en la que Espanya, sens cap dubte, farà millor paper que en la de Filadelfia, ¿a quina persona més autorisada podian dirigirnos que al catalanista eminent, al distingit estadista é inspirat poeta, En Albert de Quintana, qui forma part de la Comissaria espanyola y te confiada al seu càrrech la secció de Agricultura?*”. Albert de Quintana acceptà l'encàrrec i es convertí en el corresponçal del periòdic de Nova York a París: “*May de la vida una veu amiga m'havia arribat tant en bon' hora com la de La Lluanera, demanantme que d'ençà del Mar Gran li enviés periòdicament las impressions rebudas en aquesta ciutat cosmopolita, hont s'han donat cita todas las intelligèncias del món, y todas las manifestacions del treball, del esperit, de la civilisació*”.

La Lluanera aconseguia amb Albert de Quintana un triple objectiu: disposar d'un col·laborador de prestigi, continuar la seva tasca en favor dels interessos comercials de la burgesia catalana i, finalment, potenciar el periòdic en una capital europea potent: “*Los nostres paysans que vajan a París durant l'Expo y vullan llegir La Lluanera, la trobarán constament en lo Saló de Lectura que te lo New York Herald en aquella capital, en la Avenue del Opéra, hont trobaran igualment moltíssims periòdichs de América*”. Observem que un periòdic tan prestigiós com el *Nova York Herald* donava suport a un col·lega

¹⁶ Aquests fets es produïren amb posterioritat a la seva col·laboració a *La Lluanera*. Vinardell dirigí, dels anys 1881 a 1887, el periòdic republicà de Girona *El Demócrata*. En la seva condició de director, fou condemnat per un article del periodista i literat sevillà, José Rodríguez La Orden, que veié la llum en el seu periòdic. Vegeu: Ll. Costa, *El periodisme*, pàg. 24 i 25.

ciutadà com *La Lluanera*. A partir d'aleshores, les “Cartes de París” d'Albert de Quintana il·luminaven amb profusió els lectors del periòdic català.

Per *La Lluanera*, la difusió de la cultura esdevenia un acte de patriotisme imprescindible per a la projecció de Catalunya. Des de Nova York el periòdic esdevé, per exemple, la finestra al món de les activitats de l'entitat barcelonina Associació Catalanista d'Excursions Científiques. No en va, aquesta entitat nomena, l'any 1878, Artur Cuyàs soci corresponsal –l'any següent afegeixen al nom de Cuyàs el de Felip Cusachs, també com a soci corresponsal o delegat–, la qual cosa és aprofitada pel periòdic per reivindicar la necessitat de fer front a les escomeses de la premsa madrilenya contra Catalunya: “*Aquest dalé d'espolsar y presentar al món ab la seva antiga lluhentor las nostras glorias patrias, es lo mellor y mes palpable argument ab que's pot contestar als denigradors del moviment catalanista, y pera donar més forsa á la refutació tenim lo gust de insertar en aquest número la enérgica protesta que contra las calumniasas imputacions de la prempsa madrilenya ens ha remés En Joseph Fiter é Inglés, president de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*”.¹⁷ Les notícies sobre el batec cultural de Catalunya, amb les vetllades literàries, Jocs Florals, teatre i infinitat de manifestacions trobaven indefectiblement el seu espai a les pàgines del periòdic, a vegades encapçalades per títols genèrics tan suggeridors com “Moviment catalanista”, prova indiscutible de la imbricació del sentiment catalanista en l'àmbit de la cultura tan propi dels homes de la Renaixença.

La projecció de la cultura renaixentista catalana trobava múltiples formes d'expressió en el periòdic, més enllà de la inserció d'estrictes notícies de relativa actualitat. A partir del mes de gener de 1874, *La Lluanera* enceta, a primera pàgina, un apartat en què es recullen biografies de catalans il·lustres. La preeminència de les lletres catalanes en el periòdic no estava renyida amb una certa atenció a les manifestacions culturals estrangeres: Catul, Shakespeare, Walter Scott, Lord Byron, Benjamin Franklin, Heine, Louis Roumieux i Théophile Gautier, entre d'altres; mentre que la literatura espanyola es veïé reflectida amb obres d'autors com ara Jorge Manrique, Gustavo Adolfo Bécquer, Ruiz Aguilera i la gallega Rosalía de Castro.

¹⁷ L'article en qüestió és: Josep Fiter, “La crisis económica de Catalunya jutjada per L'Imparcial”, *La Lluanera de Nova York*, núm. 37, maig del 1878. Recordem que Fiter dirigirà la publicació que sortí puntualment arran de la suspensió de *La Renaixensa*, i que portà el nom de *Revista Catalana de Literatura, Ciencias y Arts*.

CONCLUSIONS

La hipòtesi de treball central es confirma de manera molt completa: *La Lluanera de Nova York* actuà com a instrument de cohesió i d'intercanvi d'informació i coneixement entre el col·lectiu d'emigrats catalans d'Amèrica –sobretot de Cuba– i Catalunya. No es tracta d'un mitjà de comunicació pioner de la colònia catalana distribuïda per Amèrica. A Cuba existiren diverses experiències periodístiques, mentre que a l'Argentina es publicà *L'Aureneta* (1876) i a l'Uruguai, *La Barretina Catalana* (1880).¹⁸ Cap d'aquestes publicacions va tenir la incidència i la projecció de *La Lluanera*, ja que foren concebudes com a mitjans d'abast molt local i, a més, no tingueren la continuïtat del periòdic de Nova York.

L'entitat, difusió i influència de *La Lluanera* entre la comunitat catalana d'Amèrica fou indiscutible. Una vegada analitzada la interacció dels lectors, repartits geogràficament de manera molt extensa, podem afirmar que el periòdic era un punt de referència, i no és gens d'estranyar que avui dia moltes famílies hagin trobat entre els papers vells dels seus avantpassats emigrants exemplars de *La Lluanera*.¹⁹ Cal pensar que el perfil de l'emigrant català es corresponia amb el d'una persona amb un nivell educatiu acceptable. Hem dit que la burgesia era la classe social més significativa entre l'emigració. Burgesia molt emprenedora i, sobretot, treballadora i amb capacitat per generar ocupació laboral entre els seus convilatans. Les relacions que s'establien, en l'àmbit laboral, es poden considerar, en certa mesura, interclassistes. Els catalans majoritàriament fonamentaven les seves economies i els seus negocis en el petit comerç, i disposaven d'una força productiva constituïda bàsicament per la mateixa família o pels veïns dels seus llocs d'origen. Era el que s'ha conegut com a emigració en xarxa. Des d'aquesta perspectiva s'explicaria que *La Lluanera* podia satisfer les necessitats informatives i culturals d'un espectre social no exclusivament burgès, malgrat la procedència dels impulsors del periòdic.

Insistim que es confirma la hipòtesi inicial de la investigació: la capacitat de *La Lluanera* per sensibilitzar i projectar el sentiment i les aspiracions catalanes pel territori cubà. Sens dubte, l'experiència periodística de l'emigració catalana a Cuba, i en el conjunt del continent americà, va ser decisiva per

¹⁸ Robert Surroca (2004), pàg. 341 i 342, i pàg. 561.

¹⁹ És el cas de la família Pi de Begur. El seu fons, amb una col·lecció molt completa de *La Lluanera de Nova York*, es pot consultar a l'Arxiu Municipal de Begur.

promoure i difondre la realitat nacional de Catalunya a l'illa. Molts anys després de la desaparició de *La Lluanera de Nova York*, el 1919, els diaris cubans van dedicar els seus editorials a opinar i reflexionar sobre el nacionalisme català a instàncies d'una proposta del Centre Català de l'Havana en el sentit que cada diari es manifestés sobre l'anomenat "problema català", que en aquells moments era tema de màxima actualitat a Espanya. La resposta va ser massiva, amb la qual cosa ens podem aproximar de manera molt concreta al pensament dels mitjans de comunicació cubans amb relació a l'exigència de majors quotes d'autonomia que s'exigia des de Catalunya. La posició dels diaris de Cuba va ser recollida en un llibre editat en aquell mateix any i en el qual es va inserir un pròleg del líder del regionalisme català Francesc Cambó en què es posicionava de manera contundent a favor de l'autonomia catalana:

*"El problema cubano, que durante tantos años fue el gran problema de España, no tenía, en su esencia, más paridad con el problema de Cataluña que el ser un pleito de libertad colectiva. La mayor semejanza vino a dársela la identidad de actitud del Estado Español frente a las reivindicaciones catalanas; actitud igual, absolutamente igual, la adoptó frente a las reivindicaciones cubanas. Cuando Cuba pedía la autonomía, el espíritu del conquistador se rebelaba como si se tratase de robarle algo de su propiedad. Cuba era propiedad de España; España era el amo de Cuba; y, con un sentido primitivo y brutal del derecho de propiedad, estimaba que el reconocimiento de todo derecho, la concesión de toda libertad, era una merma del dominio, era como perder una parte de la hacienda propia. [...] Yo tengo plena fe en que el proceso de Cataluña, que no es hoy por hoy, más que un proceso de autonomía, llegará a triunfar sin que su triunfo venga acompañado de la tragedia heroica que acompañó el triunfo de Cuba. El proceso de Cuba era un proceso cuyo fin natural había de ser la separación, pero que una suprema habilidad y una gran generosidad de los gobernantes de España, podía contener, quien sabe por cuanto tiempo, en un proceso de autonomía. El pleito de Cataluña, es, naturalmente, un pleito de autonomía; fuera precisa la insensatez más loca de los gobernantes españoles, para convertirlo en un proceso de separación, que, si viniera tampoco sería definitivo, porque el tiempo acabaría por imponer la libre misión de los pueblos de la Península Ibérica".*²⁰

²⁰ *El problema de Cataluña juzgado por la prensa cubana.* "Folleto de propaganda autonomista con un prólogo de Francisco Cambó, La Habana. Centre Català de l'Havana, 1919.

La premsa cubana va expressar una destacable unanimitat a l'hora de jutjar les reivindicacions catalanes. L'autonomia era la fórmula que despertava més afinitats entre els diaris de l'Havana. *La Lucha* escrivia: “No seremos nosotros [...] los que neguemos a los autonomistas catalanes la justicia de sus demandas [...] No es posible olvidar que el espíritu liberal de los catalanes hizo que muchos de ellos desearan la independencia de Cuba y hasta combatieron bajo nuestra bandera”. Sens dubte, hi va haver catalans a favor de la independència de Cuba, però no hem d'oblidar que la burgesia catalana va lluitar sempre a favor del govern colonial i en contra de l'emancipació cubana. Fins i tot un diari cubà de tendència marcadament espanyolista com el *Diario de la Marina* es va posicionar, encara que de manera molt tímida, davant la proposta del Centre Català, a favor de l'autonomia catalana.

El publicista cubà Antonio Escobar criticava al diari de l'Havana *El Mundo* la poca imaginació i cintura del govern espanyol, tant amb el tema cubà a la fi del segle XIX com en el cas de la Catalunya d'aquella època: “El problema catalán hubiera debido ser resuelto desde que lo planteó hace algunos años, el poder creciente del movimiento regionalista”. Escobar recordava que la descentralització era perfectament compatible amb la unitat nacional, i oferia, a manera d'exemple, els casos dels EUA i de Suïssa. En el seu editorial, el diari de l'Havana *La Noche* insistia en un argument molt comú a la resta dels diaris: Catalunya no desitjava la independència, però sí “gozar de una amplia autonomía que la libre del vampirismo de los gobiernos madrileños (...) Cataluña debe ser complacida en sus justas y reivindicadoras aspiraciones, que en nada alteran la unidad nacional española”. Un diari que havia tingut molts problemes amb la censura, *La Discusión*, també es posicionava a favor de l'autonomia catalana, com ho feia, amb tota lògica, l'òrgan autonomista havà *El Triunfo*.

En definitiva, l'experiència recent del moviment independentista cubà va fer confluïr de manera molt unànime l'anàlisi política de la premsa de l'Havana, que prenia forma en el seu suport a la causa catalana. *La Prensa* alertava que la política centralista i immobilista del govern espanyol, que va aplicar anys abans a Cuba, no podia exercir a Catalunya perquè portaria “aparejadas para España consecuencias iguales o parecidas a las que a nuestra antigua metrópoli acarreó el problema de la autonomía colonial”. *Opinión Nacional* utilitzava el refranyer per arribar a la mateixa conclusió: “A grandes males, grandes remedios, reza el vulgar tópico, y ante el gran mal de la desintegración de España, es preferible la federalización”. *El Imparcial* proclamava que, com a cubans, simpatitzaven amb les aspiracions catalanes “por qué fueron los

catalanes los que más unidos estaban con nosotros en la época revolucionaria". L'editorial del diari *Cuba* insistia a oposar-se a la independència a la vegada que defensava l'autonomia.

La línia editorial dels diaris de províncies era idèntica, encara que *El Cubano Libre*, de Santiago de Cuba, considerava l'autonomia com el pas previ a la declaració de la independència. *El Heraldo Español*, de Sagua la Grande, constata de manera mesurada a les seves pàgines la majoritària acceptació de l'autonomia; *El Nacional*, de Camagüey, denunciava que només "*la reacción torpe puede negar a los catalanes el bien que piden y que por sus esfuerzos merecen*"; *El Popular*, de Cárdenas, associava el procés nacionalista català amb el cubà, mentre que *La Publicidad*, de Santa Clara, reclamava la complicitat del poble cubà amb l'autonomia catalana.

La llavor que van sembrar els diaris catalans a Amèrica, i sobretot *La Llumanera de Nova York*, germinava a les terres cubanes, on els diaris autòctons es van preocupar per estendre la idea de l'autonomisme en l'opinió pública, que es va manifestar solidària amb els interessos nacionals catalans. Sens dubte, es confirmava que els mitjans de comunicació són vies de difusió d'idees que tenen una influència molt superior a la que mai hagin pogut tenir altres instruments tradicionals de transmissió d'idees.

BIBLIOGRAFIA

- Balcells, Josep M. *Revistes dels catalans a les Amèriques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988.
- Caballer Dondarza, Mercedes. *La narrativa española en la prensa estadounidense: hallazgo, promoción, publicación y crítica (1875-1900)*. Madrid: Iberoamericana, 2007.
- Cadafalch, C; Julián, I; Salcedo, A. "Un ejemplo de ilustración catalana. La revista *La Llumanera de Nova York*". A: Morales, M.C; Llordén, M. (eds.). *Arte, cultura y sociedad en la emigración española a América*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1992, pàg. 103-125.
- Chamberlin, V.A.; Schulman, I.A. *La Revista Ilustrada de Nueva York. History, Anthology and Index of Literary Selections*. Missouri: University of Missouri Press, 1976.
- Costa, Lluís. *El periodisme*. Girona: Diputació de Girona/Caixa de Girona, 1996.
- Costa, Lluís. *El Autonomista: el diari dels Rahola. Els orígens del periodisme modern a Girona (1898-1939)*. Girona: Col·legi de Periodistes de Catalunya, 2000.
- Costa, Lluís: "*La Llumanera de Nova York (1874-1881): la veu d'una burgesia catalana a favor a favor d'una Cuba espanyola*". A *Treballs de Comunicació*, núm. 19. Barcelona: Societat Catalana de Comunicació, 2005, pàg. 55-65.
- Costa, Lluís: *La Llumanera de Nova York (1874-1881). Un periòdic entre Catalunya i Amèrica*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 2012.

- Costa, Lluís. *El nacionalisme cubà i Catalunya. Comunicació política, social i cultural entre Cuba i Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2006.
- Diccionari dels catalans d'Amèrica*. 4 vols. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1992-1993.
- Eguizábal, Raúl. *Historia de la publicidad*. Madrid: Editorial Eresma & Celeste Ediciones, 1998.
- El problema de Cataluña juzgado por la prensa cubana*. Folleto de propaganda autonomista con un prólogo de Francisco Cambó, La Habana. Centre Català de l'Havana, 1919.
- Epistolari d'en Milà i Fontanals*. Correspondencia recogida y anotada per L. Nicolau d'Olwer, vol II: Años 1875-1880. Barcelona: 1932.
- Figueres, Josep M., *El primer diari en llengua catalana. Diari Català (1879-1881)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999.
- Galofré, Jordi. *Rosend Arús i Arderiu (1845-1891)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1989.
- Llordén, Moisés. "Las Asociaciones españolas de emigrantes". A: Morales, M.C, Llordén, M (eds.), *Arte, cultura y sociedad en la emigración española a América*. Oviedo: Universidad de Oviedo, 1992, pàg. 9-55.
- Llorens, Irma. *Nacionalismo y Literatura, constitución e institucionalización de la "República de las letras cubanas"*. Lleida: Universitat de Lleida, 1998.
- López Mesa, Enrique. *La comunidad cubana de New York: siglo XIX*. La Habana: Centro de Estudios Martianos, 2002.
- Martí, Carlos. *Los catalanes en América, Cuba*. Barcelona: Editorial Minerva, 1918.
- Molas, Joaquim; Matabosch, Joan (prólogo): *La Llumanera de Nova York: revista catalana de noves y gresca. Nova York 1874-1881*. Barcelona: Edicions Anglo-Catalanes, 1987.
- Quiza Moreno, Ricardo. "La lección que dan las cosas: sociedad y nación cubana a través de las exposiciones (1876-1904)". A: *Celiban. Revista Cubana de Pensamiento e Historia*, Enero-Febrero-Marzo, 2010.
- Shearer, James F. "Periódicos españoles en los Estados Unidos". A: *Revista Hispánica Moderna*, núm. 1-2, gener-abril, 1954.
- Surroca, Robert: *Prensa catalana de l'exili i de l'emigració (1861-1976)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2004.
- Venegas Fornias, Carlos. "La Habana: ¿ciudad industrial? A: *Catauro. Revista cubana de antropología*, núm. 7. La Habana: Julio-Diciembre, 2005, p. 32.

[Recepció de l'article: 18-12-2012]

[Acceptació de l'article:14-3-2013]